

**התאחדות
הסטודנטים
בישראל**

اتحاد الطلاب الجامعيين في اسرائيل
NATIONAL UNION OF ISRAELI STUDENTS

מחלקת מחקר ומדיניות

**הבחינה הפסיכומטרית ככלי למיון
מועמדים ללימודים גבוהים:
בעד ונגד**

אוגוסט 2012

התאחדות הסטודנטים בישראל

רחוב האומנים 7, תל-אביב 67897

טלפון : 03-6093330, פקס : 03-6093331

אתר האינטרנט www.nuis.co.il

תוכן עניינים

3.....תקציר

4.....מבוא

4.....שיטות הקבלה למוסדות להשכלה גבוהה בעולם- סקירה השוואתית

6.....שיטות מיון וקבלה למוסדות להשכלה גבוהה בישראל- סקירה היסטורית

7.....הבחינה הפסיכומטרית בישראל: חסם מוטה או מגביר נגישות?

10.....דיון והמלצות

תקציר

תנאי הקבלה למוסדות ההשכלה הגבוהה משתנים ממדינה למדינה. בישראל, הבחינה הפסיכומטרית (בשילוב עם ציוני הבגרות) היא תנאי הכניסה ללימודים במרבית החוגים. רבים טענו כי לבחינה הפסיכומטרית תפקיד משמעותי בשמירה על פערי ההשכלה בישראל. הקולות הללו היו מבין הגורמים שהביאו להנהגת שיטת המצרף כתחליף לפסיכומטרי, במאי 2002, אך השיטה בוטלה כעבור שנה אחת בלבד. זאת למרות שחלק מהנתונים מראים כי הנהגת המצרף, דווקא סייעה להגברת הנגישות להשכלה הגבוהה בקרב הקבוצות המוחלשות.

המקור העיקרי לפערי ההשכלה בישראל הוא בחינוך היסודי והתיכוני. אך אין ספק כי גם הבחינה הפסיכומטרית מהווה חסם נוסף בפני ההשתתפות שוויונית של קבוצות שונות בהשכלה גבוהה. הנתונים הסטטיסטיים על התפלגות ציוני הפסיכומטרי מראים כי הבחינה (כשיטת מיון) סובלת משלוש הטיות עיקריות: על רקע מגדרי, אתני ומעמדי. נראה כי אחת הסיבות העיקריות לחלק מההטיות הללו, היא שהבחינה הפסיכומטרית משקפת מבני חשיבה ותרבות מערביים, שאינם מוכרים לאוכלוסיות אשר זרות לתרבות הזו. המנגנון הפסיכומטרי מתקיים כמעגל-סגור של אקסקלוסיביות: ההומוגניות של מנסחי המבחן משעתקת את ההטיה התרבותית ומונעת מגוון אקדמי וצמצום הפערים החברתיים. התפתחות התעשייה המשגשגת של מכוני ההכנה לבחינה הוסיפה למשוואה שלעיל גם נטל כלכלי, התורם אף הוא להעמקת הפערים.

לאור הדברים הללו, נראה כי יש לתמוך בחקיקה הקוראת לביטול הבחינה. יחד עם זאת, יש לציין כי סיכויי הצלחתה, נראים קלושים. פערי ההשכלה בישראל אינם התוצאה הבלעדית של הבחינה הפסיכומטרית. לכן, לא יהיה זה נכון לפעול לצמצום הפערים הללו, רק באמצעות המאבק בבחינה הפסיכומטרית. מאמץ זה יכול להצליח רק באמצעות רפורמה כוללת של החינוך בישראל. על מנת לפעול להגברת הנגישות, יש ולהפעיל לחץ על האוניברסיטאות להפעיל מסלולים חדשים (ולרחיב קיימים) של קבלה משביחה/מתקנת. דוגמא מובהקת לכך הוא מסלול "עשרת האחוזים", שבמסגרתו מובטחת הקבלה לאוניברסיטאות המדינה של התלמידים הנכללים בין עשרת האחוזים העליונים בתיכון שלהם.

אפשרויות נוספת לצמצום הפערים תלויי הרקע הסוציו-כלכלי הם הרחבה ופיתוח של המכינות הקדם-אקדמיות, (בדגש על שיפור מערך המלגות והרחבת שיתוף הפעולה בין המוסדות השונים), פיתוח של מערך המכללות (עפ"י המודל של מכללות קהילתיות הנהוג בארה"ב) ושינוי במדיניות הקבלה באוניברסיטאות (למשל, המעבר לשיטת קבלה הוליסטית הכוללת גם ראיונות אישיים, כתיבת חיבור, המלצות וכדומה). במקביל, יש לטפל גם בבעיית הנשירה בקרב הסטודנטים מקרב האוכלוסיות המוחלשות, באמצעות שיפור מערך התמיכה האקדמי והכלכלי לסטודנטים הבאים מקרב אוכלוסיות אלו. אין ספק כי כל ניסיון לשיפור המצב, יצריך השקעה כלכלית מאסיבית, אשר תעיד על המיקום של ההשכלה הגבוהה בסדר העדיפויות הממשלתי בישראל.

מבוא

מאז שנות ה-80, הבחינה הפסיכומטרית (בשילוב עם ציוני הבגרות) היא תנאי הכניסה ללימודים במרבית החוגים באוניברסיטאות בישראל. במהלך השנים, גורמי מקצוע בתחום החינוך הצביעו על ההטיות השונות הגלומות בבחינה והטילו ספק ביכולתה לנבא הצלחה בלימודים. ההצעות לביטול הבחינה הפסיכומטרית מועלות תדיר ע"י הפוליטיקאים. כך למשל, הצעת חוק של חברי הכנסת יוסי שריד ואילן גילאון משנת 2000, הייתה מבין הגורמים שהביאו לשינוי זמני של מדיניות הקבלה לאוניברסיטאות (שיטת המצרף). לאחרונה העלתה יו"ר סיעת קדימה, ח"כ דליה איציק הצעה לביטול הבחינה, אחרי שהצעתה ברוח דומה נדחתה בשנת 2010. מיותר לציין כי כל החלטה על שינוי מדיניות הקבלה לאוניברסיטאות בישראל, הינה בעלת משמעות רבה לאוכלוסיית הסטודנטים והמועמדים ללימודים בישראל. אי לכך, הכרחי הוא שהתאחדות הסטודנטים תגבש עמדה בסוגיה רגישה זו. נייר קצר זה בא לתת מענה ראשוני לצורך זה.

בפרק הראשון בנייר נציע סקירה השוואתית של שיטות הקבלה למוסדות ההשכלה הגבוהה בעולם. נתאר את הדגמים הנפוצים ונציין את היתרונות והחסרונות היחסיים שלהם מבחינת הפרט והמערכת. הפרק השני יכלול סקירה היסטורית של שיטות המיון וקבלה למוסדות השכלה גבוהה בישראל. דיון מיוחד בפרק זה יתנהל בנושא הנהגתה קצרת הימים של שיטת המצרף. הפרק השלישי יפנה זרקור לבחינה הפסיכומטרית בישראל, מתוך השאיפה לדון בצורה ביקורתית בטענותיהם של אנשי המרכז הארצי לבחינות והערכה, המועלות בזכות השימוש בבחינה; וכן בטענות מתנגדי הבחינה. כמו כן, הפרק יכלול התייחסות קצרה למשמעויות הכלכליות של הבחינה וההכנות לקראתה. בפרק האחרון, נסכם את ממצאי הפרקים הקודמים ונסה להצביע על חלופות שנועדו להגביר את הנגישות של האוכלוסיות המוחלשות בישראל להשכלה הגבוהה.

שיטות הקבלה למוסדות להשכלה גבוהה בעולם - סקירה השוואתית

תנאי הקבלה למוסדות ההשכלה הגבוהה שונים ממדינה למדינה (ולעיתים, אפילו בתוך המדינות). במרבית המדינות (כולל ישראל), תנאי הקבלה היא פועל יוצא של היצע וביקוש, ולא של רמת הקושי של הלימודים. חשוב לומר כי שאלת התקפות של מבחני הקבלה בניבוי סיכויי ההצלחה של המועמדים בתחום לימודיהם, שנויה במחלוקת. הסקירה שלהלן מבוססת על מסמך של מחלקת המידע והמחקר של הכנסת,¹ המפרט את התנאים הספציפיים לקבלה ללימודים גבוהים בשורה של מדינות. אין הכוונה בנייר זה לפרט את המצב בכל מדינה ומדינה, אלא לתאר מספר דגמים נפוצים ולציין את היתרונות והחסרונות היחסיים שלהם מבחינת הפרט והמערכת. זאת מתוך הרצון להצביע על חלופות אפשריות לשיטת הקבלה בישראל במתכונתה הנוכחית.

ככלל, ניתן לחלק את שיטות המיון לשני סוגים: מיון במהלך הלימודים ומיון בטרם הלימודים. בטרם הלימודים ניתן לתאר מספר שיטות נפוצות: התבססות על ציוני בחינות הסיום של התיכון, בחינה במתכונת של הפסיכומטרי, בחינות ספציפיות של מוסד או תחום לימודים, מיון פרטני של המועמדים המשלב בין ראיונות אישיים, חיבורים, המלצות ועוד או שילוב בין כמה מן השיטות הללו. נראה כי במרבית המדינות המפותחות (למשל אוסטרליה, בריטניה, גרמניה, בריטניה, דנמרק, צ'כיה ועוד) ציוני המועמד בבחינות המסכמות של הלימודים התיכוניים (תעודת בגרות) מהווים את הקריטריון העיקרי או הבלעדי לכניסה למוסד הלימודים. ניתן להצביע על יתרונות רבים של ציוני הבגרות כקריטריון מיון הן מבחינת המערכת והן מבחינת הפרט. מדובר בקריטריון המבוסס על שילוב של ציוני המקצועות השונים (ולא על מבחן בודד), מה שמגדיל את התקפות שלו ומאפשר למועמד לתת ביטוי לכישוריו המגוונים. כמו כן, מיון זה מבוסס על שנות הלימוד בבית הספר התיכון ואינו דורש בחינה מיוחדת

¹ שיטות קבלה למוסדות להשכלה גבוהה - סקירה משווה, מחלקת המחקר והמידע של הכנסת, יוני 2006.

נוספת (מבחינת המערכת) או השקעה של מאמץ נוסף, מצד המועמדים. יחד עם זאת, ההסתמכות הבלעדית על ציוני הבגרות, עלולה לפגוע בסיכויי המועמדים שלא השקיעו מספיק מאמץ במהלך הלימודים התיכוניים ותדרוש מהם השקעה של משאבים ניכרים בהשלמה ושיפור של בחינות הבגרות.

שילוב בין בחינת כניסה (פסיכומטרי, SAT) וציוני בחינות הבגרות הוא הקריטריון המקובל בישראל ובארה"ב. נטען כי לשימוש בשני מדדים יש תוקף ניבוי גבוה יותר (לעומת כל אחד מהמדדים בנפרד) וכי השילוב הנ"ל מגביר את הנגישות, באמצעות מתן אפשרות נוספת לשיפור נתוני המועמדים, באמצעות הבחינה הפסיכומטרית. מצד שני, נטען כי הבחינה הפסיכומטרית הינה מוטה (מפלה מועמדים על רקע מגדרי, אתני ומעמדי) וכי קיומם של קורסי ההכנה פוגעים בשוויון אותו אמורה הבחינה לקדם (בשל עלויותיהם הגבוהות). הדברים הללו אקוטיים פי כמה וכמה בנוגע למועמדים למקצועות המבוקשים ביותר (כדוגמת רפואה) הנדרשים לעיתים להיבחן בבחינה פסיכומטרית מספר רב של פעמים. טענות אלו יידונו ביתר פירוט בפרק השלישי של הנייר. עוד יש לציין, בנוגע למקרה האמריקאי, כי נוסף על שקלול ה-SAT וציוני התיכון, מרבית האוניברסיטאות במדינה לוקחות בחשבון שיקולים נוספים בעת הקבלה: פעילות התנדבותית, חיבורי המועמד, המלצות של מורי/יועצי בית הספר ועוד. כמו כן, אוניברסיטאות רבות מקיימות מסלולים של העדפה מתקנת ו/או מאפשרות לאחוז קטן של תלמידי תיכון מצטיינים להתקבל בלא צורך במבחנים נוספים.

בשיטה שבה המיון מתבצע במהלך הלימודים האקדמיים (כנהוג למשל בצרפת, באיטליה, בבלגיה ובאוסטריה²), הכניסה ללימודים באקדמיה פתוחים לכל מי שזכאי לתעודת בגרות. המיון נעשה על סמך הישגי הסטודנטים בשנים הראשונות ללימודים. באופן זה, שיעור ניכר מן המועמדים המתחילים את לימודיהם, לא מסיימים אותם. בצרפת למשל, רק כמחצית מהסטודנטים עומדים בהצלחה בבחינות השנה הראשונה באוניברסיטה (חלק מהנכשלים נושרים מהלימודים, אחרים מחליפים חוג לימודים והשאר נרשמים מחדש לאותו מסלול). אחוז המסיימים במדינות הללו, נמוך מאחוז המסיימים במדינות שבהן המיון נערך בטרם הלימודים: 59% בצרפת, 42% באיטליה ו-59% באוסטריה לעומת 70% בגרמניה, 77% בספרד ו-83% בבריטניה.³

כאמור, בשיטה זו המיון מתבסס על אפיון ישיר (הצלחה או אי הצלחה של הסטודנט בפועל) ולא עקיף (ניבוי של סיכויי ההצלחה). נטען כי שיטה זו מאפשרת נגישות גבוהה יחסית ללימודים, אך נראה כי לא קיים קשר מובהק בין שיטת המיון לבין הנגישות להשכלה הגבוהה. אחוז הסטודנטים מהשנתון המתחילים את לימודיהם במדינות אירופה שבהן המיון נערך בטרם הלימודים, דומה לנתון המקביל בשאר מדינות אירופה – כ-5.54%⁴. מבחינת המערכת, העלויות של השיטה הזו הן גבוהות יחסית, שכן היא מצריכה סבסוד של מספר רב של סטודנטים בשנים הראשונות ללימודים. כמו כן, היא מחייבת גמישות רבה מבחינת המוסדות. השיטה הזו כוללת בדרך כלל מגבלות קשיחות יחסית על מספר המסיימים, דבר המוביל לכך שסטודנטים רבים לא מצליחים לעמוד בדרישות הסיום של התואר, חרף ההשקעה של משאבים ניכרים מצידם.

² בצרפת, נוסף על אוניברסיטאות, קיימים מוסדות יוקרתיים ייחודיים, ה-Grand ecoles, שהקבלה אליהם הינה תחרותית. באיטליה ובאוסטריה, הקבלה לחלק מחוגי הלימוד המבוקשים, כדוגמת רפואה ורוקחות, הינה תחרותית.

³ Veruska Oppedisiano, "Open university admission policies and dropout rates in Europe"

<http://www.ucd.ie/geary/static/publications/workingpapers/gearywp200944.pdf>

⁴ מבוסס על נתוני יונסק"ו משנת 2009, http://www.nationmaster.com/graph/edu_ter_enr-education-tertiary-enrollment

שיטות מיון וקבלה למוסדות להשכלה גבוהה בישראל - סקירה היסטורית

לכל מוסד אקדמי בישראל ניתנה הזכות לקבוע את תנאי הכניסה לשעריו. במשך שנים ארוכות, תעודת הבגרות היוותה את קריטריון המיון העיקרי בכניסה לאוניברסיטאות בישראל. המשקל היחסי של המרכיבים השונים בבחינה זו השתנה במהלך השנים, בין היתר הודות למתן 'בונוסים' תמורת ציונים במקצועות שנלמדו ברמה מוגברת. בשנות ה-70, בעקבות עלייה משמעותית במספר המועמדים ללימודים באוניברסיטה, נוצר הצורך בקריטריון מיון נוסף.⁵ וכך, בשנת 1981 ועד ראשי האוניברסיטאות בישראל פעל להקמת המרכז הארצי לבחינות ולהערכה ולהנהגת המבחן הפסיכומטרי. קריטריון הקבלה למרבית החוגים באוניברסיטאות כיום הוא שכלול של ציוני הבגרות והפסיכומטרי (למעט תחומים שבהם נדרש מבחן כניסה ספציפי או מסלולי לימוד ייחודיים שבהם מספיק להחזיק באחד מהציונים הללו).

ההצעות השונות לשינוי שיטת המיון והקבלה (ובעיקר אלו הקוראות לביטול הבחינה הפסיכומטרית) מועלות תדיר ע"י גורמי המקצוע והפוליטיקאים. לחץ ציבורי של חברי כנסת וארגונים חברתיים היה מבין הגורמים שהביאו להנהגת שיטת המצרף כתחליף לפסיכומטרי. במאי 2002, ועד ראשי האוניברסיטאות החליט לאפשר (לתקופה של שלוש שנים) למועמדים לבחור בין קבלה המבוססת על שילוב של בגרות ופסיכומטרי (השיטה הקיימת) ובין קבלה המבוססת על שילוב של ציוני כלל בחינות הבגרות עם ציוני בחינות במקצועות הליבה (מצרף של שפת אם-אנגלית-מתמטיקה או שפת אם-אנגלית-היסטוריה). השיטה בוטלה כעבור שנה אחת בלבד, חודשים ספורים לאחר שהסתיים הליך הקבלה הראשון עפ"י השיטה החדשה. ועד ראשי האוניברסיטאות טען כי השיטה אינה אמינה וכי אינה יכולה להוות תחליף לפסיכומטרי בניבוי סיכויי הצלחה של המועמדים. טענה נוספת שהשמיע משרד החינוך היא כי רק מיעוט מקרב מועמדי הפריפריה עשו שימוש בשיטת המצרף.

אך מעט מן הנתונים הרלוונטיים לסוגיה הזו ידועים; ובכל זאת, ניתן להפריך את הטענות שהושמעו מכיוון מערכת ההשכלה הגבוהה בקלות יחסית. ברור כי לאור הביטול הנמהר של שיטת המצרף, אין שום בסיס עובדתי שעליו ניתן להישען על מנת לקבוע את הצלחת השיטה או כישלונה. בינואר 2004 הגישה האגודה לזכויות האזרח עתירה לבג"צ כנגד ההחלטה לבטל את שיטת המצרף. לפי הנתונים שהוצגו בעתירה, שיעור הסטודנטים היהודים מעיירות הפיתוח שהתקבלו לאוניברסיטת ת"א (היחידה שהעבירה נתונים) גדל ב-46% ומספר הסטודנטים הערבים - ב-25%.⁶ נתונים אלו מהווים אישור ראשוני לטענה כי שיטת המצרף דווקא הרחיבה את הנגישות של אוכלוסיות פריפריאליות להשכלה גבוהה. אף נראה כי יש ספק סביר כי השיטה בוטלה משיקולים זרים, ובהם החשש לשינוי רדיקלי בהרכב אוכלוסיית הסטודנטים בישראל (בעיקר בשל גידול משמעותי במספר הסטודנטים הערבים והמזרחים). באופן פרדוקסאלי, ההחלטה על ביטול המצרף התקבלה בסמוך להכרזת מל"ג כי בכוונתה לפעול להרחבת הנגישות של האוכלוסייה הערבית להשכלה גבוהה.

⁵ אברהם יוגב וחנה איילון, "קריטריוני מיון בכניסה לאוניברסיטאות-לאן" בתוך נגישות להשכלה גבוהה: היבטים חברתיים ותהליכי מיון, מכון ון ליר, ירושלים, 2000.

⁶ מתוך נתוני האגודה לזכויות האזרח בישראל, <http://www.acri.org.il/he/?p=802>

הבחינה הפסיכומטרית בישראל- חסם מוטה או מגביר נגישות?

בפרקים הקודמים של הנייר כבר צוינו כמה מן הטענות העיקריות בעד ונגד השימוש בבחינה פסיכומטרית במתכונתה הנוכחית, ככלי למיון המועמדים ללימודים באוניברסיטאות בישראל. בפרק הנוכחי, המטרה היא לרדת לעומקן של הטענות הללו, ולברר את השפעותיה ארוכות הטווח של הבחינה הפסיכומטרית על סוגיית הנגישות ללימודים הגבוהים וכן את יעילותה במיון המועמדים.

ראשית, חשוב להזכיר כי השפעת המבחן הפסיכומטרי על הרכב אוכלוסיית הלומדים באוניברסיטאות (ובוגרי האוניברסיטאות) בישראל איננה מכרעת. הפערים מתחילים עוד במערכת החינוך התיכונית. עוד לפני קיום מבחני הבגרות, קיים פער משמעותי בין שיעור הלומדים בתיכון (מתוך קבוצת הגיל הרלוונטית) בין המגזר היהודי למגזר הערבי. בחינה של שיעור הניגשים לבגרויות, שיעור הזכאים לתעודת בגרות ושיעור הזכאים העומדים בדרישות הסף של המוסדות האקדמיים, מעידה על התעמקות הפערים הן על רקע אתני והן על רקע סוציו-אקונומי. לפי נתוני מרכז אדוה, בשנת 2009, שיעור הזכאות הארצי לבגרות מתוך קבוצת הגיל הרלוונטית עמד על 46%. שיעור הזכאות ביישובים המבוססים עמד על 66% ובעיירות הפיתוח על 47%. במגזר היהודי (לא כולל המגזר החרדי) עמד שיעור הזכאות על 64% ואילו בקרב המגזר הערבי (לא כולל מזרח ירושלים) על 34%.⁷ כאמור, גם שיעור הזכאים העומדים בדרישות הסף ללימודים אקדמיים היה נמוך בקרב המגזר הערבי, המגזר הדרוזי והמגזר הבדואי מאשר בקרב האוכלוסייה היהודית. כמו כן, יש לציין כי גם שיעור הנשירה מהלימודים בקרב האוכלוסיות הללו הוא גדול יותר- וכך גם אלו שעוברים את המיון, אינם מצליחים לסיים את לימודיהם בהצלחה.

יחד עם זאת, אין ספק כי לבחינה הפסיכומטרית תפקיד משמעותי, אם לא בהעמקה, אזי לפחות בשמירה על הפערים ההשכלתיים הקיימים. אחת מהצעות החוק הקודמות לביטול הבחינה הפסיכומטרית (של חברי הכנסת יוסי שריד ואילן גילאון, 2000) ציינה כי המבחן הפסיכומטרי כשיטת מיון סובל משלוש הטיית עיקריות: על רקע מגדרי, אתני ומעמדי. נתונים סטטיסטיים על התפלגות ציוני הפסיכומטרי בקרב קבוצות שונות באוכלוסייה, מראים כי יש יסוד לטענות הללו. כך למשל, קיים פער משמעותי שמקורו ברקע האתני של הנבחנים. ממוצע הציונים בקרב דוברי העברית עומד על 564 (מתוך 800) ואילו בקרב דוברי הערבית על 455 בלבד. מוצא הורי הנבחן והשכלתם הם המנבאים המשמעותיים ביותר של הישגיו בבחינה הפסיכומטרית. ממוצע ציוני הנבחנים שהוריהם ילידי מדינות המערב הוא 579 ואילו ממוצע נבחנים שהוריהם ילידי המזרח 548. ממוצע הציונים של הנבחנים המתגוררים בעיירות הפיתוח נמוך משמעותית מזה של הנבחנים המתגוררים בקיבוצים וביישובים קהילתיים, וישנה גם קורלציה חיובית בין אשכול הכלכלי-חברתי של היישוב בו מתגורר הנבחן לבין ממוצע ציוניו. ספק אם לאור הנתונים הללו ניתן לטעון כי ההיגיון הממייך של הבחינה הפסיכומטרית עיוור לרקע האתני והסוציו-אקונומי של הנבחן.

כמו כן, קיים פער מגדרי עקבי: בעוד שהציון הממוצע של גברים הוא 556, ציון הממוצע של נשים הוא 516.⁸ המקור העיקרי לפער הוא החלק הכמותי של המבחן. לטענת ראש מדור המחקר במרכז הארצי לבחינות ולהערכה, פער זה נובע הן מכך שמספר הנשים הנבחנות הוא גבוה משמעותית ממספר הגברים הנבחנים, והן מהעובדה שבקרב המגזר הערבי, אחוז הנשים הנבחנות גדול משמעותית מאחוז הגברים. נשים אלו שייכות לחלק הנמוך בהתפלגות ולכן מורידות את הממוצע הכללי של נשים. נראה כי מדובר בהסברים מתקבלים על דעת, אך ברור כי הפער הזה פוגע בסיכוייהם של נשים להגיע לתחומי הלימוד המבוקשים ומסייע לשעתוק אי השוויון המגדרי בחברה. רבות נכתב על גורמי העומק שהביאו ליצירת מצב זה. נטען כי אחת הסיבות העיקריות להטיות הללו, היא שהבחינה הפסיכומטרית משקפת מבני חשיבה ותרבות מערביים, שאינם מוכרים לאוכלוסיות אשר זרות לתרבות הזו. אל חאג'

⁷ זכאות לתעודת בגרות לפי יישוב 2008-2009, מרכז אדוה, דצמבר 2010.
⁸ מתוך נתוני המרכז הארצי לבחינות ולהערכה.

למשל, טוען כי השילוב של שלוש ההטיות המאפיינות את הבחינה הפסיכומטרית (המגדרית, האתנית והמעמדית) מעצים את הפגיעה של הבחינה בסיכוייהם של האזרחים הערבים בישראל להשתלבות באקדמיה הישראלית.⁹ בנוסף הוא טוען, כי ההבדל בין השפה הערבית המדוברת לעברית הספרותית מקשה אף הוא על הנבחנים בערבית. ואילו מחקרים שנעשו במכון פוירשטיין, מראים בין היתר כיצד הכלים הקיימים לבחינה של פוטנציאל הצלחה בלימודים (ובניהם הבחינה הפסיכומטרית), לא מצליחים לנבא נכונה את הפוטנציאל של עולי אתיופיה, בגלל ההטיה התרבותית הגלומה בהם.¹⁰

נראה כי יש לטענה הזו יסוד מחקרי מוצק. כבר מבנה הבחינה, במתכונת של שאלות רב ברירתיות, שרק אחת מהתשובות האפשריות נכונה, משקף תבנית חשיבה מערבית מודרנית, שוודאי כי איננה אוניברסלית.¹¹ גם המיומנויות האחרות שהבחינה בודקת, ספק רב כי רלוונטיות לכל תחומי הלימוד גם יחד, עם השונות הגבוהה שלהם. בהקשר זה, יש לציין כי החל מאוקטובר 2012, החלק המילולי של הבחינה יכול גם מטלת חיבור שנועדה להעריך את יכולת הכתיבה של המועמדים. החיבור בא במקום תתי-פרקים המתמקדים בשינון ביטויים ושיכולות אותיות. מדובר לכל הדעות בשינוי חיובי. יש לציין כי משקל המטלה יהווה רק 25% ממשקל החלק המילולי וכך השפעתה על הציון הסופי בבחינה תהיה נמוכה יחסית. נראה כי הכנסת החיבור לבחינה וכן דיווח על ציונים כלליים בדגש כמותי ומילולי (נוסף על הציון המשוקלל וציוני הפרקים) מבקשים להתמודד עם הביקורות המוצדקות הללו. הדברים שתוארו לעיל מביאים לכך שחברי הקבוצות אשר תרבותם שונה, מתקשים לעתים קרובות להסתגל לתרבות ההגמונית בישראל, ומוציאים את עצמם בעמדת נחיתות מובנית בעודם נאלצים לפעול בשדה תרבותי זר. הטיעונים הביקורתיים ידועים, וישנן גם הצעות לפתרון. המחקר שנערך במכון פוירשטיין שהוזכר לעיל, מציין מספר דרכים חלופיות, אשר יעילות יותר לבחינת הפוטנציאל הלימודי (באמצעות מקרה המבחן של בני הנוער מאתיופיה). השיטה שפותחה ע"י פרופסור פוירשטיין, מבוססת על ההנחה כי האינטליגנציה האנושית איננה קבועה וכי אנשים רבים מסוגלים לשפר את יכולתם הקוגניטיבית, בלי קשר לגילם, מעמדם ומוצאם (באופן שאינו ניתן לניבוי מדויק). אי לכך, כל ניסיון לנבא את סיכויי ההצלחה בלימודים ברגע נתון, נדון לכישלון. נראה כי מדובר בטענה אשר חותרת תחת הנחות היסוד של הבחינה הפסיכומטרית (ומבחיני המיון המקובלים בכללותם).

תיארנו לעיל כמה שינויים חיוביים שחלו בשנים האחרונות במבנה הבחינה הפסיכומטרית. יחד עם זאת, נראה כי הסיכוי לשינוי מהותי של מבנה הבחינה בעקבות הביקורת שצוינו לעיל, הוא נמוך. שהרי, המנגנון הפסיכומטרי מתקיים כמעגל-סגור של אקסקלוסיביות: רק המצטיינים ביותר בבחינה הפסיכומטרית (בד"כ האחוזון או שניים העליונים) יכולים לעבוד כמנסחי ומגיהי השאלות, והסיכוי של אנשים מרקע כלכלי, תרבותי ואתני שונה להשפיע על ניסוח המבחן הינו נמוך. ההומוגניות של מנסחי המבחן משעתקת את ההטיה התרבותית ומונעת מגוון אקדמי וצמצום הפערים החברתיים.

ההשפעה המדויקת של ההטיות "התרבותיות", אשר מקשות על ההצלחה של השכבות החלשות בבחינה הפסיכומטרית, איננה קלה למדידה. אך את השפעתם של הגורמים הכלכליים על הצלחה בבחינה, ניתן לכמת בקלות יחסית. מחיר הרשמה לבחינה הפסיכומטרית הוא כ-500 ₪ (בעוד הרשמה מאוחרת לבחינה או שינוי מועד כרוכים בתשלום נוסף). היות והמועמדים לחוגי הלימוד המבוקשים נדרשים לעיתים קרובות להיבחן מספר פעמים, מדובר בנטל כלכלי ניכר על המועמד ו/או משפחתו. אך החסם הכלכלי העיקר הם קורסי ההכנה לפסיכומטרי. בעשורים האחרונים, תעשיית מכונים המציעים את קורסי ההכנה צמחה למימדי ענק. כיום, קיימים עשרות מכונים

⁹ המבחן הפסיכומטרי: כלי למיון או להדרה, מרכז דיראסאט, 2010. http://www.dirasat-aclp.org/files/Psy_-_Hebrew_-_Summary_-_2010.pdf

¹⁰ Educational intervention with new immigrant students from Ethiopia, Feuerstein et al, February 1999

<http://www.icelp.org/files/research/LPADNewImmigrantStudents.pdf>

¹¹ הזכות להשכלה גבוהה בישראל: מבט משפטי ותקציבי, מרכז אדוה, 2007.

המציעים קורסים במחירים הנעים בין 4,000 ל-8,500 ש.ח. מחיר קורס במכונים "היוקרתיים" יותר מתקרב למחיר שכר הלימוד האוניברסיטאי השנתי והדבר מהווה מעמסה כלכלית ניכרת על כתפי המועמדים ללימודים אקדמיים. משוחררי שירות צבאי סדיר ושירות לאומי נהנים לעיתים קרובות מהנחה משמעותית ויכולים להשתמש בכספי הפיקדון לצורך יתרת מחיר הקורס; אך האוכלוסיות והיחידים שאין להם את האופציה הזו מתקשים לא אחת במימון הקורס. חשוב לציין כי לרוב מדובר באנשים המגיעים ממילא משכבות מוחלשות של החברה הישראלית והחשש הוא שהחסם הכלכלי הנ"ל היא בבחינת "הקש ששבר את גב הגמל" בנוגע לסיכוייהם להגיע למוסדות ההשכלה הגבוהה.

לבסוף, יש להצביע בקצרה על חסרונות נוספים של הבחינה הפסיכומטרית. ראשית, המבחן הפסיכומטרי אמור לדרג את הנבחנים בהתאם ליכולותיהם האינטלקטואליות, אך קביעת ספי הכניסה לחוגי הלימוד נעשית בהתאם לקריטריונים של היצע וביקוש. ואילו הקשר בין הביקוש לתחום הלימודים בנקודת זמן מסוימת, לקושי האינטלקטואלי הכרוך בהשלמתם אינו מובהק. לימודי מתמטיקה למשל, מצריכים מאמץ אינטלקטואלי רב אך הודות לביקוש הנמוך, ניתן להתקבל אליהם עם ציון פסיכומטרי נמוך יחסית (ציון התאמה של 615, באוניברסיטת ת"א למשל). בעיה דומה נוספת היא כי המיומנויות שהפסיכומטרי בודק והכישורים הנחוצים להצלחה במבחן זה (יכולת שינון, למשל) אינן רלוונטיות במידה דומה לכל תחומי הלימוד המגוונים באוניברסיטאות. מבחנים ייחודיים לתחומי הלימוד הספציפיים או לאשכולות של תחומים (למשל: ריאלי/הומאני) היו מצליחים להכריע יותר טוב בשאלת ההתאמה של המועמד לתחום הלימודים המועדף עליו.

סקירה זו תהיה חלקית וחד-צדדית, אם לא תכלול התייחסות לכמה מן הטענות המועלים ע"י תומכי הבחינה הפסיכומטרית, ובראשם אלו האמונים על הבחינה- אנשי המרכז הארצי לבחינות והערכה. אחת הטענות שמועלות תדיר בזכות הבחינה מתבססת על העובדה כי השילוב של ציוני הבחינה הפסיכומטרית וממוצע הבגרויות, הוא מנבא טוב של הצלחה בלימודים אקדמיים (יותר טוב מכל אחד מהפרמטרים בנפרד). נראה כי בטענה זו גלום כשל אונטולוגי חמור, שתקף בנוגע למרבית כלי המדידה הקיימים. שהרי, ניתן לנבא את ההצלחה (או אי ההצלחה) רק של המועמדים שהתקבלו ללימודים, ולעולם לא ניתן לדעת האם אלו שלא עברו את הבחינה היו מצליחים בלימודיהם (שכן הם לא זכו בהזדמנות להוכיח זאת). יתרה מכך, אין הבחינה הפסיכומטרית מתייחסת למוטיבציה של המועמד ללימודים- גורם קריטי להצלחה באקדמיה. למרות שחל שיפור מסוים ברמת החינוך בקרב הקבוצות המוחלשות (בעיקר בקרב המגזר הערבי) בעשור האחרון, הפערים בין הנבחנים מקבוצות "חזקות" יותר חברתית לבין הנבחנים מהקבוצות המוחלשות, נשארים יציבים. גם באופן הזה, ההיגיון הפסיכומטרי תורם לשעתוק הפערים החברתיים.

נוסף על הצעת החוק של ח"כ איציק, ניתן לציין את פניית הוועד הציבורי לקידום מערכת ההשכלה הגבוהה לשר החינוך גדעון סער, בדרישה למצוא חלופה לבחינה הפסיכומטרית. מרבית הטענות שהציגו אנשים הוועד, מקבלים ביטוי בנייר הנוכחי. כנגד, תומכי הפסיכומטרי טענו כי הכרחי להציג מתווה ברור למבחן חלופי שכזה וכן להראות נתונים אמפיריים שיעידו על עליונותו על פני הפסיכומטרי.¹² נראה כי יש יסוד לטענה הזו; אימוץ של מבחן חלופי לפני בדיקה מעמיקה של יכולת הניבוי שלו ושל השפעתו בטווח הקצר והארוך על הנגישות ללימודים אקדמיים בישראל, לא סביר שישפר את המצב הקיים אלא ההפך. ספק אם ניתן בכלל לנסח שיטת מיון שתאזן בין הדאגה לנגישות והצורך למיון יעיל של המועמדים המתאימים ביותר ללימודים גבוהים. יחד עם זאת, ברור כי אין לתת לעובדה הזו לסתום את הגולל על המשך הניסיונות לשינוי של מדיניות הקבלה, כך שתבטיח את הגדלת הנגישות ללימודים גבוהים וגיוון בהרכב אוכלוסיית האקדמיים בישראל.

¹² כך למשל טען נחמיה פרידלנד, נשיא המכללה האקדמית ת"א-יפו, בטור הדעה באתר דה מרקר: <http://www.themarket.com/opinion/1.1734825>

טענה נוספת של תומכי הבחינה היא שהבחינה הפסיכומטרית דווקא תורמת להגברת הנגישות ללימודים גבוהים. נטען כי ביטול הבחינה והמעבר לשימוש במדד יחיד לקבלה (ציוני הבגרות) דווקא ירע את מצב המועמדים. ואילו במצב הנוכחי, שבו נדרש השילוב בין תעודת הבגרות ובין הפסיכומטרי, הצטיינות באחד מהמדדים הללו יכולה לכפר על חולשה יחסית במדד השני. נראה כי הטענה הזו נכונה באופן חלקי. בגלל שהתרומה של שני החלקים הללו לציון המשוקלל שווה, הצטיינות בציוני הבגרות יכולה לכפר על חולשה יחסית של הפסיכומטרי; וההפך. אך יחד עם זאת, הציונים הנדרשים לקבלה לחוגים המבוקשים ביותר באוניברסיטאות (רפואה, משפטים, מדעי המחשב) מחייבים הצטיינות בשני הפרמטרים ביחד. במצב זה, גם המועמדים שנכללים (מבחינת ציוני הבגרות) באחוזונים העליונים מבחינת בית הספר (או אפילו ברמת המחזור הארצי), נאלצים להשקיע בהכנה לבחינה הפסיכומטרית, על כל המשמעויות הנגזרות מכך. במידה והאוניברסיטאות היו מקיימות יותר מסלולים שאליהם ניתן היה להתקבל הודות להצטיינות יתרה בבחינות הבגרות (בלא צורך בפסיכומטרי) או באמצעות ציון גבוה בפסיכומטרי בלא צורך בתעודת הבגרות (או בנוסף לתעודת בגרות בסיסית), הטענה הזו הייתה מקבלת יותר תוקף.

דיון והמלצות

מהסקירה שבוצעה, עולה באופן חד משמעי כי לבחינה הפסיכומטרית תפקיד חשוב (אם כי לא בלעדי) בשעתוק פערים ההשכלה בישראל. הבחינה במבנה הנוכחי, סובלת מהטיה תרבותית ניכרת ומהווה את אחד הגורמים אשר מונעים את הגדלת הנגישות של השכבות המוחלשות בחברה להשכלה גבוהה. ההוגנות והיעילות של הבחינה ככלי ממיין מוטלים בספק, ונראה כי יש יסוד גם לטענה כי מכוני ההכנה לבחינה מהווים "מסחטת כספים" ותו לא.¹³ לאור הדברים הללו, נראה כי יש לתמוך בחקיקה הקוראת לביטול הבחינה. יחד עם זאת, יש לציין כי סיכויי ההצלחה של חקיקה שכזו, נראים קלושים. גורמים רבים אינם מעוניינים בשינוי של המצב הקיים: האוניברסיטאות, המרכז הארצי לבחינות והערכה, מכון ההכנה לבחינה ועוד. כמו כן, האוניברסיטאות בישראל נהנות מאוטונומיה רחבה בנוגע לסמכויותיהן האקדמיות, וביניהן ההחלטה על דרך הקבלה ללימודים. כישלון הניסיונות הקודמים לשינוי מדיניות הקבלה, מעיד היטב על הדברים הללו.

ראינו כי פערי ההשכלה בישראל אינם התוצאה הבלעדית של הבחינה הפסיכומטרית. לכן, לא יהיה זה נכון לפעול לצמצום הפערים הללו, רק באמצעות המאבק בבחינה הפסיכומטרית. מאמץ זה יכול להצליח רק באמצעות רפורמה כוללת של החינוך בישראל. יש לנסות ולפעול על מנת להפוך את מערכת החינוך הממלכתית בישראל לכזו שמקנה הזדמנויות שוות לכולם, בלא הבדלי מעמד, דת, גזע ומין. כל עוד הפערים במערכת החינוך היסודית והתיכונית יישמרו, הסיכוי להגדלת הנגישות להשכלה גבוהה הינו נמוך. ובכל זאת, ניתן לפרט מספר צעדי מדיניות ספציפיים בכיוון הזה. כך למשל, ניתן לנסות ולהפעיל לחץ על האוניברסיטאות להפעיל מסלולים חדשים (ולהרחיב קיימים) של קבלה משביחה/מתקנת, במקביל לשילוב של פסיכומטרי ובגרויות (בדומה לניסוי המצרף שהוכשל). במסגרת המושג "קבלה משביחה" גלום הניסיון לשינוי מדיניות הקבלה לאוניברסיטאות בישראל לכזו שתשלב טיפוח מצוינות אקדמית עם המאמץ לעודד רב-גוניות, נגישות וצמצום פערים חברתיים, מתוך ראייה כוללת של תפקיד האקדמיה בחברה. להלן נפרט על הדרכים השונות להשגת היעד הזה.

דוגמה מובהקת למסלול שיכול להגביר את הנגישות ללימודים גבוהים בקרב הפריפריה הגיאוגרפית והחברתית הוא מסלול "עשרת האחוזים". מסלול זה, מופעל החל משנת 1996, בכמה מהמדינות הגדולות בארה"ב (טקסס, קליפורניה ופלורידה). במסגרתו, מובטחת הקבלה לאוניברסיטאות המדינה של התלמידים הנכללים בין עשרת האחוזים העליונים בתיכון שלהם. מטרת המסלול הוא להבטיח ייצוג הולם לתלמידים מצטיינים מקרב אוכלוסיות

¹³ מתוך דבריה של ח"כ דליה איציק, <http://www.themarker.com/career/1.1727432>

מוחלשות, גם אם הם לומדים בבית תיכון שאינם יוקרתיים. יש לציין כי תוכנית זו זכתה לביקורת, בטענה כי היא מפלה תלמידים מצוינים שאינם משתייכים לעשרת האחוזים העליונים של כיתתם, או שהיא מעודדת תלמידי תיכון לבחור בתיכונים פחות טובים ובקורסים קלים. יחד עם זאת, במחקר שבוצע ע"י אוניברסיטת טקסס, נמצא כי אחוזי הנשירה של תלמידים מבתי ספר חלשים שהתקבלו דרך התוכנית היו אף נמוכים (במעט) מאחוזי הנשירה של שאר הסטודנטים.¹⁴

אפשרות נוספת לצמצום הפערים תלויי הרקע הסוציו-כלכלי היא הרחבה ופיתוח של המכינות הקדם-אקדמיות, בדגש על שיפור מערך המלגות והרחבת שיתוף הפעולה בין המוסדות השונים. המכינות הללו מהוות גורם מרכזי המסייע לצעירים בעלי השכלה תיכונית בלתי מספקת, למלא את החסר ולהתקבל ללימודים. המתווה החדש להפעלת המכינות, שאושר לאחרונה (יוני 2012) במליאת המועצה להשכלה גבוהה מהווה בבירור צעד בכיוון הנכון. במסגרת המתווה, הוחלט כי מבחני הסיום יהיו אחידים בכל המכינות, כי הסגל במכינות יורכב מבעלי תארים מתקדמים (תואר שני לפחות) וכי תעודת סיום המכינה תוכר בכל המוסדות להשכלה הגבוהה.¹⁵

שתי האפשרויות שפורטו לעיל מהוות מסלולי כניסה חלופיים למוסדות ההשכלה הגבוהה. דרך פעולה אפשרית נוספת היא שינוי במדיניות הקבלה באוניברסיטאות. כך למשל, ניתן לצמצם את משקל הבחינה הפסיכומטרית וציוני הבגרות, כך שהשקלול שלהם לא יהיה המדד היחידי לקבלה. במקביל, יש לעבור לשיטת קבלה הוליסטית הכוללת גם ראיונות אישיים, כתיבת חיבור, המלצות וכדומה. שיטה זו נפוצה מאוד בארה"ב ונהוגה באופן חלקי גם בארץ (קבלה לרפואה במרבית המוסדות, קבלה לתארים מתקדמים בחלק מהתחומים). יש לציין כי המעבר לקבלה הוליסטית בפני עצמו, לא מבטיח שיפור מידי בנגישות וברב-גוניות; צריך שאלה יהיו יעדיה המפורשים של שיטת הקבלה הזו. ברור כי השינוי בכיוון הזה לא יוכל להתרחש באופן מיידי בכל יחידות הלימוד. המעבר לשיטה הזו ידרוש השקעה רבה יותר של משאבים מנהליים בקרב המוסדות ועל כן על גופי התכנון והתקצוב יוטל לשנות בהתאם את הקצאת המשאבים.

חשוב להזכיר כי גם כאשר המועמדים מקרב אוכלוסיות מוחלשות מגיעים למוסדות ההשכלה הגבוהה, הם עלולים שלא לסיים את לימודיהם בהצלחה. אם בקרב כלל הסטודנטים, אחוז הנשירה הוא 25%, אזי בקרב העולים החדשים ובקרב המגזר הערבי המספרים גבוהים מעט יותר - 27% ו-28%, בהתאמה.¹⁶ ניתן לנסות ולפתור חלקית מצב זה, באמצעות שיפור מערך התמיכה האקדמי והכלכלי לסטודנטים הבאים מקרב אוכלוסיות אלו.¹⁷ כמו כן, פיתוח של מערך המכללות עפ"י המודל של מכללות קהילתיות הנהוג בארה"ב, יכול לתרום אף הוא להגדלת הנגישות להשכלה הגבוהה בקרב מגזרי האוכלוסייה המוחלשים. בכל מקרה, כל ניסיון לשיפור המצב, יצריך השקעה כלכלית מאסיבית. השקעה שכזו (או העדרה) הם שיעידו על המיקום של ההשכלה הגבוהה בסדר העדיפויות הממשלתי בישראל.

¹⁴ מבוסס על "עם הפנים לפריפריה: ייצוג סטודנטים מהפריפריה באוניברסיטה העברית", יובל עברי, מכון מנדל, 2007.

¹⁵ ההחלטה באתר המל"ג, <http://che.org.il/?p=10259>

¹⁶ המחקר של פרופ' גד יאיר וליאת רז-יורוביץ, 2009

¹⁷ בנוגע לאוכלוסייה הערבית ראה התכנית הרב שנתית להרחבת הנגישות להשכלה גבוהה בחברה הערבית, התאחדות הסטודנטים בשיתוף חיראקי- המרכז לקידום השכלה גבוהה בחברה הערבית.